

Рецензия

От: професор **Георги Фотев Георгиев**, доктор на философските науки: Нов български университет

На: дисертация **Социологията в Централна и Източна Европа 1945-1989 г. Към рефлексивна история на дисциплината** на доцент, доктор по социология **Светла Йовчева Колева** за исканата научната степен **доктор на науките** (Научна специалност 05.11.01. Социология от Професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата)

Дисертацията на доц. д-р Светла Колева е мащабно изследване, резултат на няколкогодишна, систематична, последователна и плодотворна научноизследователска дейност. Трудът изисква задълбочено, цялостно, много-планово проучване и заслужава обоснована оценка. Но преди всичко ще обърна внимание върху типа рецензия, релевантна на настоящата академична процедура и смисъла, отнасящи се до искана научна степен, а в случая става дума за най-високата научна степен. Този тип рецензия се различава от рецензия за публикуването на научен труд или пък за академично списание. За съжаление в научните практики у нас често не се правят разграничения и се получават обърквания в жанра. Настоящата дисертация може без значими промени да бъде публикувана като книга, което горещо препоръчам (значителна част вече е публикувана, впрочем изисквано от научния законодател), но за списание рецензията ми на книгата би била доста различна.

Когато се оценява аналитично и в цялост дисертация не е уместно рецензентите да предпоставят своите възгледи или теория като референтна рамка и от такава позиция да се впускат в дискусии, критики и пр. За дисертация е необходимо да се съди „според собствената мяра“, както се изразява в друг контекст доц. Колева, на труда и с оглед обосноваване на задължителния недвусмислен извод на официалната рецензия за исканата научна степен.

Темата и основният проблем на дисертацията са *актуални*, което обаче не е разбиращо се от само себе си. Напротив, в професионалната общност витае представата за безполезен негативен опит участва на социологията по времето на комунизма и вниманието е насочено върху острата необходимост от запълване на зейнали празноти. Темата и основния проблем на дисертацията не само не са разработени, но се отличават с необикновена трудност, в т.ч. с подводни камъни и крият рискове, някои от които са изрично изтъкната в дисертацията, а освен това разработката би могла да навлече множество неприятности и огорчения на дръзкия автор, който пледира за най-високата научна степен.

Темата е заявена в Заглавието и Подзаглавието: дисциплинарно конституиране и институционализиране (познавателно и социално) на монопарадигмална социология в условията на реализация на комунистическия проект в страни от Съветския блок/лагер след края на Втората световна война до колапса на режима през 1989 г. Тя е в регистъра на историческата социология и в такава перспектива се квалифицира и измерва нейната актуалност. За да не остава обаче *актуалността* на темата декларативна е редно тя да се свържи с основния проблем, който фактически е *проблемен комплекс*. Както канонът изисква, в началото на дисертацията са открити предмета, проблема, целта, задачите, подходът и методите за постигане на изследователските цели, които са формулирани ясно, систематично и с начална аргументация. Ясно е формулирана *основната теза* на дисертационния труд. Налице е образец на академична сериозност, която за съжаление все по-рядко се среща. *Проблемът* се изразява в негативната поляризация (видима и невидима, явна и латентна) между хетерогенни сили: от една страна, господство (политическо, идеологическо и пр.) върху научната дейност и, от друга страна, еманципационната същност и функция на науката, както и необходимостта от рационализация на обществените процеси в условията на епохални цели и задачи, каквито си поставя комунистическия проект. Изтъкнах че доц. Колева се е заела с необикновено труден проблем и задачи. Ще поясня какво има предвид.

Маркс и Енгелс са първите, при това радикални, критици на идеологията като социално произведени предразсъдъци и т.н., безпощадна е тяхната критика на утопичния социализъм, те са основоположници на *научния социализъм*, те радикално предефинират понятието *критика* (създават принципно ново понятие). Марксовото

понятие за наука (от парижките ръкописи, което не е ревизирано), респективно за социална наука преобръща формиращи се по онова време и развиващи се по-късно представи за дисциплинарна наука. Няма по-презрително изказване за създателя или най-малко кръстника на новата наука социология Огюст Конт от това на Маркс. Макар че сарказмът и язвителността на Маркс са ненадминати, думите му за Конт не са никак случайно изтървани. Защо при ограниченията ми в настоящата рецензия обръщам внимание на всичко това? Първо, изграждането на т.нар. ново, социалистическо общество е изначално спрегнато с науката и то *истинската наука*, която е отрицание на буржоазната наука като квази-наука. Второ, дисциплинарната форма на знанието, а с нея се отъждествява научното знание в модерната епоха, влиза в тежки напрежения със схващането на социалната жизнена форма като тоталност. Не е възможно да се влиза тук в подробности. Основополагащ принцип на модерната наука, в т.ч. на дисциплинарни проекти като социологията е ценностната необвързаност. В марксисткия и марксистко-ленинския проект такава теза е фалшива. Истинската задача е науката да е свързана с *истинските* ценности. Научният социализъм е зареден обаче с дълбоки противоречия и скрита от неговия хоризонт утопичност. Реализацията на която и да е утопия е неизбежно свързана с насилие, което обаче, както е казал Макиавели, ражда ненавист. Така се озоваваме в сърцевината на основния изследователски въпрос и цел на Дисертацията и тук е най-добре да цитирам дословно д-р Колева: „*да бъдат разкрити и разбрани изпитанията, на които е подложена дисциплинарната идентичност на социологията при нейното познавателно и социално конструиране при появата на нови характеристики на предмета и контекста на научноизследователска практика, т.е. на новото социалистическо общество, демистифицирано като несвободно, недемократично, тоталитарно в хода на собственото си развитие*“.

Архитектониката на дисертационния труд е изискана и грижливо промислена. Композицията включва Увод, три части, всяка от които е разчленена на глави, повечето от които са съставени от параграфи, а някои включват дори подпараграфи. Има кратко заключение, две приложения и обширна библиография на кирилица и латиница. Това са видими за всеки, който проявява интерес, неща. Споменавам ги обаче, за да подчертая важното достойнство на преследвана оптимална яснота на изложението, което много улеснява всеки критичен поглед и интерес към вътрешната

логика на изложението. Теоретико-методологическата част на труда натежава като обем. Наистина е впечатляваща ерудицията на доц. Св. Колева. Вниманието към подхода и методологията са израз на отговорност и стремеж да се овладее широтата и комплицираността на предмета, но много от въпросите би могло да се осветяват в хода на предметния анализ. Не бих се впускарал в подробности тъй като съм убеден, че в бъдеще и след една дистанция авторката сама ще отчете отделни увлечения по предварителното разискване върху метода, които не са били страст на големите социолози.

Много често рецензентите на дисертации се впускат в излагане на съдържанието и забравят, че има автореферат. Тук съм длъжен да отбележа, че Авторефератът на дисертацията отговаря на най-високи и строги изисквания и дори бих препоръчал да се прочете или предварително, или след прочитане на целия дисертационен труд.

В съответствие с изискванията в края на Авторефератът е поместена Самооценката относно приносите в дисертационния труд. Посочени са пет основни научни приноса, които наистина се съдържат в дисертацията. Всеки от приносите е добре и достатъчно отчетливо формулиран. Подразбира се, че моята формулировка на приносите не се разминават в тези в Самооценката, но във всеки случай оценката на рецензента е външна, а това е съществен момент.

Между предмет и метод на изследване има вътрешна връзка и в такъв смисъл сравнителния анализ на социологическата практика в петте страни от Съветския блок е наложителен. Макар че комунистическият проект е по своята същност унифициращ, това е голям твърде сложен въпрос, (още Маркс се натъква на него във връзка със знаменателното писмо до него на Вера Засулич по повод на развитието на капитализма, разбирането на „Капиталът“ и пр.), като се има предвид желязната хватка на Москва и господството на съветския марксизъм, по израза на Маркузе, не е възможно националните различия да бъдат заличени. Революционните промени с установяване на комунистическите режими не могат да заличат културни, духовни, образователни, научни традиции, както се поставят задачите в началото, а след това се тръгва по линия на селективно им интегриране в научния социализъм. Когато доц. Колева изтъква *рефлексивната* история на дисциплината, тя освен всичко друго

открива *сходства и различия* в иманите предвид бивши социалистически страни. Тези открития са неоспорим значим научен принос.

Важен принос на дисертацията е *теоретичният аналитичен модел* за изучаване на марксистко-ленинската социология в условията на тоталитарните режими според *собствената мяра* (това е, смятам аз, ключовият момент на оригиналността на приноса), включващ *три форми на рационализация* на обществото. След Вебер е известно, че съществуват различни типове рационалност и респективно рационализации, в т.ч. дори на мистичния опит. Както беше изтъкнато реализацията на комунистическия проект и въплъщение на *научния социализъм* в първоначалната фаза; науката е жизнено важна необходимост за рационализиране на всички страни на общественото развитие. Не бих поставил изискване към дисертацията за по-пространно разгръщане на ирационалните последици от митологизираната рационализация. На марксистко-ленинската социология се дава път благодарение на политическо-идеологически усет да служи за рационализиране. Но последиците от това очакване на тоталитарно-комунистическото съзнание и нагласи се оказват непредвидими. Социологията участва в подриването на режимите, макар че бива употребявана и инструментално. Така стоят нещата с рационално-ирационално. Няма да прибягвам тук към езика на „Дългата нощ на комунизма...“, но се изкушавам все пак да посоча, че независимо от диаволичната характеристика на социологията като наука в тоталитарното общество, тя спомага за *имплозията* на системата. С това подчертавам ценността на обсъждания принос на дисертацията.

В перспективата на историческа социология на марксистко-ленинската социология в предметно очертаните в дисертацията граници е формирана, *обоснована и верифицирана концепцията за институционални цикли*, което е значим научен принос. Този принос е разгънат в част втора на дисертацията. Всеки от откритите цикли или периоди, предпочитан от мен термин, на драматичния процес е характеризирани адекватно и с интелектуална честност. Приносът е комплексен и може да се разграничат съставни приноси. Колева си служи с понятията експанзия и мимикрия. Уловени са съществени вътрешни противоречия и напрежения. Много от интелектуалните усилия са били напразни и абсурдни. Въпросът обаче не е в заклеймяване, от което авторката се предпазва, но не за нея, а за други е необходимо да се обърне внимание, че завоалирането на горчиви, в т.ч. исторически истини

е прикрит или явен цинизъм. Обсъжданият принос е по-скоро в дескриптивен, отколкото в критически план. Жалко е, че легиони марксисти, особено тези от епохата на съветския марксизъм са загърбили марксовия критически патос, който стига до корена на нещата, както младият Маркс пояснява какво означава радикална критика.

Колева и някои други автори, които се връщат към участието на марксистко-ленинската социология в условията на епохалния и трагичен експеримент в Централна и Източна Европа след края на Втората световна война обръщат внимание на промените и развитието след края на така нар. сталинизъм. В дисертацията са открити тенденции и феномени, за външните наблюдатели те не са така впечатляващи, но за не малка част от призиваните социолози размразяването и контактите със свободния свят са вдъхновяващи. Тоталният надзор и контрол става все по-неспособен да се справи с непокорството на социологията като наука, най-чувствителна към не-свободата. Доц. Колева обозначава своя принос като открояване и аналитично осветляване на различни модалности на производство на социологическо знание. Нейният извод е пресилен, когато неясно се позовава на полипарадигмалност. Необходимо е по-нататъшно задълбочаване на анализа и фокусиране върху обяснението на процесите, чийто финал показва, че те са фактически кризисни за марксистко-ленинската социология, която винаги е имала претенцията да е Социологията.

Няколко открояващи се в рецензираната дисертация научни приноси бих определил като диагностични, ако мога да си послужа с метафората. Става дума за заложили в марксистко-ленинската социология изначални принципи, които пораждат неизбежно и иманентно „епистемологични парадокси“ по израза на доц. Колева. Един от тези приноси е установяването на *концептуален дефицит*. Тук е необходимо пояснение. Във всяка наука, в т.ч. разбира се и в социологията, независимо за коя социологическа парадигма става дума, е напълно естествено социолозите да се натъкнат на концептуален дефицит и първият признак за подобна ситуация възникване на нов изследователски проблем. Науката, пред която не стоят открити въпроси и проблеми е абсурдна и мъртва наука. Но при приноса на доц. Колева става дума за нещо съществено различно. Марксистко ленинската наука е изправена пред невъзможността да проблематизира реалности на социалистическото общество, тъй като това я отправя в неприемлива фрустрация. Заимстването на теоретични схеми от

немарксистката социология са неработещи с оглед реалии на социалистическото общество.

Научен принос е установената „свръхвалоризация на методологията“. В този пункт доц. Колева се изразява твърде мъгляво. Очаквам тя да даде ясен отговор на тази моя бележка. Марксистко-ленинската социология е жертва в научната си претенция на своя принцип на ценностна обвързаност с догмата за *истинските* и *единствено действителните* ценности (знае се кои са те, а най-добре ги знае партията-държава и още по-добре нейното висше ръководство и други идиоти).

Ще остане в науката като принос установения и доказан в дисертацията *разрив* между теоретично и емпирично равнище на социологическо познание. Системата на тоталния надзор и контрол се нуждае от информация за това, което се случва в обществото и по тази причина Партията дава път за провеждане на емпирични социологически изследвания, данните от които в много случаи са за служебно ползване. Това е мрачна и в известен смисъл мракобесна практика. Емпиричните социологически изследвания предполагат развита система от методи и техники за набиране на надеждни и достоверни данни, емпирична информация, но както е казал Томас Елиът информацията не е още знание. Но дори сферата на тези методи и техники съветската или марксистко-ленинската социология няма и миниатюрни приноси. Това трябва да се каже това по ясен и недвусмислен начин.

Високо оценявам научния принос в дисертацията относно „теоретична и социална безперспективност на концепциите, разкриващи структурните принципи и дисфункции на тоталитарните режими от комунистически тип“. Но такъв извод не е възможен в перспективата на рефлексивността на марксистко-ленинската социология.

За да не се получават недоразумения е необходимо да се подчертае недопустимостта за nihilistично отношение към социологията в Съветския лагер, което няма място в дисертацията, но се среща нерядко сред социолозите, които не са живели и работили в условията на тоталитарно-комунистическата система, както и от социолози с жизнен опит в изследваните страни, но се правят като че ли са паднали от небето и са останали в снежно бели одежди. Смисълът е да се осмисли обективно и почтено един горчив опит на една велика наука, каквато е социологията.

Това се прави в рецензираната дисертация от доц. Света Колева по успешен начин. Приносите на дисертацията са приноси към националните социологии на петте, сега шест страни и към европейската социология изобщо.

В дисертацията има пропуски, някои от които са оправдани като се има мащабността на изследването и огромната база данни, други са от концептуален и аналитичен порядък, среща се надценяване на отделни изяви и подценяване на други, но не намирам за необходимо да разисквам тези моменти.

Постиженията на доц. Светла Колева са безспорни. Дисертацията формира образа на зрял учен, на социолог със свой облик, ярка фигура и водещо име на едно вече средно поколение на националната социология. Допълващите дисертационния труд документиран изяви на доц. Светла Колева по категоричен и впечатляващ начин формират убеждението да се присъди без колебания исканата научната степен *доктор на науките*. Не мога да не изтъкна и едни други качества на учения Светла Колева. Това са нейната интелектуална честност, безупречна колегиалност, съпричастност към мисията на социологията, науката, в която тя е намерила своето призвание. Всичко това е настина очарователно.

На основание на изложените аргументи препоръчам членовете на почитаемото Жури да гласуват единодушно с **да** за присъждане на научната степен **доктор на науките** на доц. д-р **Светла Йовчева Колева**. Това е напълно заслужено признание.

Декември 2016-януари 2017

София

Подпис:

Проф. Георги Фотев, дфн